فصلنامه علمی ـ پژوهشی مطالعات انقلاب اسلامی
سال چهاردهم، زمستان ۱۳۹۶، شماره ۵۱
صفحات ۱۴۰ ـ ۱۱۷

ISLAMIC REVOLUTION STUDIES
A Quarterly Scientific _ Research Journal
Vol. 14, Winter 2018, No 51

تاریخ هنر پوستر در دهه نخست انقلاب اسلامی ایران

حمید عالمی*
عیسی مولوی‌وردنجانی**

چکیده

از تحولات انقلاب اسلامی بر فرهنگ جامعه ایران، به وجود آمدن هنرمندانی با دغدغه اسلامی است و آثاری همچون پوسترهای آن دوران که در پیشبرد اهداف انقلاب اسلامی تاثیر شایانی داشت، خلق شد. پژوهش پیش‌رو به‌دنبال شناخت نقش و ابعاد معنایی پوسترهای دوران انقلاب اسلامی از زمان شکل‌گیری تا پایان جنگ تحمیلی با رویکردی فرهنگی و تاریخی است. مسئله اصلی تحقیق، شناسایی و طبقه‌بندی موضوعی انواع پوسترهای مطرح‌شده در تاریخ انقلاب است. این مسئله با دو سؤال پیگیری خواهد شد. سؤال اول، مؤلفه‌های محتوایی فرهنگی ـ تاریخی پوسترهای دهه اول انقلاب در چند گروه قابل تقسیم است؟ سؤال دوم، ویژگی‌های بصری پوسترهای دهه اول انقلاب اسلامی به‌عنوان یک عنصر تبلیغی بیدارکننده، چگونه ارزیابی می‌شوند؟

در این تحقیق از روش تحلیل محتوا و برای جمع‌آوری اطلاعات از شیوه کتابخانه‌ای استفاده شده است. یافته مهم تحقیق، طبقه‌بندی و تحلیل مضامین موجود، در پوسترهای انقلاب اسلامی است.

واژگان کلیدی

انقلاب اسلامی، پوستر، تاریخ هنر، فرهنگ.

---

*. دانش‌آموخته دکتری تاریخ هنر و مدرس گروه معارف اسلامی. yasin.aalemi87@gmail.com
**. دانشجوی دکتری انقلاب اسلامی دانشگاه معارف اسلامی. molavi131@gmail.com
تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۴/۲
تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۷/۲۰

طرح مسئله

امام خمینی منطق مردم را منطق قرآن می‌داند و می‌فرمایند:

> منطق ما، منطق ملت ما، منطق قرآن است. با این منطق، هیچ قدرتی نمی‌تواند، مقابله کند و ملتی که خود را از خدا می‌داند و همه‌چیز خود را از خدا می‌داند ... با این ملت نمی‌توان، مقابله کرد. (امام خمینی، ۱۳۶۲: ۱۵ / ۱۲۰)

بر این اساس، هنرمند دوران انقلاب اسلامی تلاش دارد، مطالبات مردمی را در قالب هنر و متأثر از تعالیم اسلام و قرآن ترسیم نماید، که در این تحقیق سعی شده است، ضمن شناسایی مطالبات مردمی در قالب هنر، طبق فرمایش حضرت امام، این مطالبات را ارائه دهد. در این راستا پانزده اثر هنری ـ دینی و روایی، مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته‌اند.

این تحقیق درصدد است مضامین و مؤلفه‌های محتوایی موجود در پوسترها را تبیین و تحلیل نماید. مسئله‌ای که پاسخ‌گویی به آن نیازمند پرداختن به مسائل دیگری از قبیل تاریخ و ریشه‌های انقلاب و کسب آگاهی درباره چارچوب بصری پوسترهای انقلاب اسلامی است، اما به‌دلیل محدودیت‌های حجمی مقاله، اشاره سطحی به این نکات، تنها درجهت پرداختن جدی‌تر به بخش اصلی مورد اشاره قرار خواهد گرفت.

شناسایی تاریخی پوسترهای انقلاب به‌عنوان فعالیتی که موجب ایجاد منبعی موثق برای درک جایگاه مضامین پوسترسازی و تأثیر مهم این هنر در بین اقشار مختلف مردم می‌گردد، حائز اهمیت است. چراکه سندی می‌شود تا انقلاب اسلامی ایران را به‌عنوان یکی از مهم‌ترین خیزش‌های بیداری اسلامی بعد از رکود طولانی در فرهنگ و تمدن اسلامی در این بخش مهم از تاریخ معاصر ایران، نمایان سازد.

به‌نظر می‌رسد که مؤلفه‌های محتوایی پوسترها در پانزده موضوع هنری ـ دینی و روایی، قابل مطالعه هستند؛ محکومیت حکومت پهلوی، استکبارستیزی، جایگاه امام و رهبری، حضور مردم در صحنه‌های انقلاب، مقاومت، شهدا، استقلال، آزادی، پیروزی انقلاب، وحدت، تجلیل از مشاهیر و بزرگان انقلاب، تجلیل از کارگران و مستضعفان، مظلومیت انقلاب، دفاع مقدس و انتظار موعود؛ تعریف شده و مورد تحلیل قرار گرفته‌اند.

همچنین به‌نظر می‌رسد ویژگی‌های بصری پوسترهای دهه اول انقلاب اسلامی نیز ادامه‌دهنده فضای بصری پوستر کشورهای انقلابی بوده و ایجاد هیجان انقلابی در مردم را مدنظر داشته است.

پیشینه تحقیق

در حوزه تحلیل تاریخی فرهنگ پوسترهای انقلاب اسلامی ایران، کتاب‌ها و مقالاتی منتشر شده است. از

جمله کتاب *هنر پوستر* از شارلوت ریورز و *گرافیک چاپی در رسانه‌ها* از کامران افشار مهاجر جزو کتاب‌های شاخص در این حوزه هستند. کتاب‌هایی مثل *ده سال با نقاشان انقلاب اسلامی* و کتاب *ده سال با طراحان گرافیک انقلاب اسلامی* از جمله کتاب‌های مرتبط با این تحقیق هستند که در آنها فقط به نمایش پوسترها کفایت شده و توضیحات اندکی در مقدمه آنها دیده می‌شود. علاوه‌بر موارد فوق، کتاب‌های جدیدی نیز وجود دارند که به شکل تخصصی‌تر به گرافیک انقلاب پرداخته‌اند. از جمله این کتاب‌ها، کتاب *گرافیک انقلاب یا هنر متعهد اجتماعی، دینی در ایران* از آقای مرتضی گودرزی است که در آن، به انواع گرافیک و هنر انقلاب پرداخته است.

از مقالات مربوط به این حوزه تحقیقاتی، می‌توان به مقاله *واژگان زیبایی‌شناسی پوستر، اعلان یا آگهینه و تاریخ پیدایش آن* از حبیب‌الله آیت‌اللهی، *پوسترهای مقاومت* از عبدالمجید حسینی‌راد، و تعدادی مقاله ارزشمند از محمد خزایی از جمله *نقوش تزئینی در پوسترهای معاصر جهان اسلام* که در *فصلنامه هنرهای تجسمی* منتشر شده است. نوشته‌ای از آقای احمد آقاقلی‌زاده با عنوان *گرافیک سیاسی جهان، اوج‌های پوسترهای انقلاب* از آرش تنهایی، *شکل‌گیری پوستر در ایران* از منوچهر رخشان، *پوستر، زبان گویای خطوط و رنگ‌ها* از بهروز صوراسرافیل و *تأملاتی درباره پوستر سیاسی در ایران* از علی مراد عناصری، جزو مقالات در این حوزه به حساب می‌آیند. البته کتاب‌ها و مقالاتی مانند *تاریخ هنر اسلامی*، تألیف کریستین پرایس، *تکامل اجتماعی انسان* و *فلسفه اخلاق از دیدگاه شهید مطهری* در این حوزه درخور توجه‌اند.

نوآوری علمی این تحقیق، بررسی پوستر سیاسی ایران از منظر تأثیر فرهنگ اسلامی ـ ایرانی و جهان‌بینی دینی و انقلابی است. تحلیل انعکاس تفکرات اسلامی با رویکرد انقلابی در هنر پوسترهای سیاسی پیش از این مطالعه نشده بود. همچنین این تحقیق از لحاظ نظری، انواع و شیوه‌های انعکاس جهان‌بینی دینی ـ انقلابی را در تاریخ پوستر سیاسی پایه‌ریزی کرده و ویژگی‌های پوستر سیاسی انقلاب اسلامی را آشکار ساخته است.

روش تحقیق در پژوهش حاضر، تحلیل محتوایی خواهد بود؛ به این معنا که ابتدا حدود یکصد پوستر مربوط به دهه اول انقلاب اسلامی شناسایی شدند[1] و از میان آنها، پانزده پوستر متناسب با گروه‌بندی‌های موضوعی به‌عنوان پیش‌فرض، انتخاب شده و پس از توصیفات ابتدایی، مورد تحلیل معنایی قرار گرفته‌اند. علاوه‌بر آن، این پوسترها تقریباً به‌صورت یکنواخت در تمام کشور مشاهده می‌شدند، به نوعی که در بیان مطالبات مردمی به‌کار رفته‌اند.

---

۱. در انتخاب این پوسترها حتی پوسترهایی که از طرف گروه‌های چپ عرضه می‌شدند که البته تعداد آنها کم و یا نایاب بودند و ارتباطی با تحقیق حاضر نداشتند نیز، وجود دارد.

یک. مروری بر مسائل فرهنگی جهان، مقارن پیروزی انقلاب اسلامی ایران

در عصری که اندیشه لیبرال‌دموکراسی و اصالت دادن به عقلانیت و علم و حذف دین مورد توجه قرار گرفته است و تمسک به نظریاتی مانند دکارت که همه عقاید سنتی و موروثی را مورد تردید قرار داده و در یک قرنطینه عقلانی گذاشته (بهمن‌پور، ۱۳۸۱: ۸) و به‌عنوان ایدئولوژی کارآمد مطرح است، در چنین عصری دنیای غرب با این تصور که توان حل همه نیازهای بشری را دارد، لیبرال ـ دموکراسی را به‌عنوان آخرین شکل حکومتی جهان ارائه کرده است. درحالی‌که بحران معنویت ـ که معلول سیطره نفسانیت است ـ بر فضای غرب، چیره شده است. در این فضا بشریت، در جستجوی حیاتی معنوی و انسانی است که تمدن غرب قادر به تأمین حیاتی طیبه برای انسان امروز نمی‌باشد. در مقابل چنین شرایطی، فرهنگ اسلامی به‌عنوان بیدارکننده فطرت انسانی به دنبال تأمین کردن سعادت دنیوی و اخروی بشریت است.

با توجه به این نکته که «تعالیم اسلام همه سودمند می‌باشند و تمام دستوراتی که از پیامبر رسیده تماماً متین و غیرقابل اعتراض‌اند.» (موسوی لاری، ۱۳۸۰: ۲۸) و ازآنجایی‌که فطرت به غارت رفته و تفکرات ماکیاولی باعث شده، فضای سنگینی بر جهان سایه افکند، انقلاب اسلامی با ادعای اینکه نگرشی متفاوت نسبت به انسان، جهان و سیاست دارد، پا به عرصه وجود نهاد و با نفی اندیشه حاکم بر دنیای مدرن، الگوی متفاوتی برای حیات بشری ارائه کرد و اینکه می‌توان به نام دین قیام کرد، حکومت نمود و تمدن ساخت. این هدف را با تأکید بر عناصری همچون اسلام شیعی و اعتقاد به مهدویت، بنا نهاد.

امام خمینی به‌عنوان احیاگر چنین اندیشه سترگی در شرایط این‌گونه‌ای جهان که دین را پدیده‌ای اسطوره‌ای می‌پندارد، توانست حقیقتی را با تأکید بر توکل بر خداوند، اعتماد به مردم، شجاعت بی‌نظیر و تهذیب و پرورش نفس خویش به منصه ظهور برساند. به‌گونه‌ای فرمودند: «والله هیچ نترسیدم». (امام خمینی، ۱۳۷۸: ۱ / ۲۹۲)

ایشان به نحوی مردم را متحول و الهی ساختند که انقلاب دینی گسترده‌ای پدید آورد و باعث تغییر نگرش‌ها شد. به‌طوری‌که در فرهنگ، هنر، اعتقادات، تفکرات، نگاه به زندگی و مرگ نیز انقلاب ایجاد کرد. بر اساس همین تحولات، هنر نیز در دوران انقلاب و جنگ تحمیلی تحولات ریشه‌ای یافت و بعد معنوی گرفت و در پیروزی انقلاب، نقش مهمی ایفا نمود و در عرصه جهانی نیز پیام‌ساز شد.

دو. پوسترسازی در ایران

در تعریف پوستر آمده است:

پوستر گونه‌ای از هنرهای گرافیک است، با سابقه بسیار قدیم در تخته اعلان، آگهی

دستی، برگه نمایش، باسمه چوبی و جز اینها. ولی از زمان ابداع لیتوگرافی رنگی با ویژگی جدید (مثلاً، طرح ساده و رنگ‌های تند) مطرح شده است. (پاکباز، ۱۳۸۱: ۹۳)

برخی نیز در تبیین پوستر بیان کرده‌اند:

پوستر سیاسی به گونه‌ای از پوستر گفته می‌شود که موضوع طراحی آن، مسئله‌ای سیاسی باشد. پیام‌رسانی و یا اعلان و ابراز عقیده فردی طراح یا تبلیغات سازمان‌یافته از جمله تصاویر قطع بزرگ اطلاع‌رسان یا یادمانی درمورد اشخاص و اتفاقات سیاسی (احتمالاً همراه با بخش نوشتاری) له یا علیه شخص یا قدرت یا مقام یا باور سیاسی، حزب، طبقه، گروه، جمعیت قومی یا نژادی یا زبانی یا مذهبی یا فرقه‌ای، حکومت یا دولت یا ملت خارجی یا داخلی، ایدئولوژی و مسائل عقیدتی، مناسبت‌ها و رخدادها و مبانی تمدنی و هر آنچه بتواند، مشخصاً به‌عنوان هویت، امر یا دغدغه‌ای سیاسی مطرح شود، در قالب پوستر سیاسی دسته‌بندی می‌گردد. پوسترهای حکومتی (حزب یا جمعیت سیاسی)، عقیدتی ـ انقلابی، جنگ تحمیلی، برخی از شاخه‌های عمده پوستر سیاسی هستند. (عناصری، ۱۳۸۵: ۷)

در جهان معاصر، انقلاب‌هایی مانند انقلاب روسیه، کوبا و چین، جنگ جهانی دوم و جنگ ویتنام، از پوسترسازی در جامعه بسیار بهره برده‌اند. در ایران نیز توجه وافری در اوج مبارزات انقلاب اسلامی از مقوله پوستر شده است. (گودرزی، ۱۳۹۰: ۹۲)

جرج کرزن، نویسنده انگلیسی در کتاب *ایران و قضیه ایران* با استناد به اسناد وزارت خارجه بریتانیا می‌نویسد:

در سال ۱۸۵۰ میلادی و در زمان زمامداری امیر نظام که چندبار ذکر خیرش را به میان آوردم، اساس و تحریر اولین روزنامه فارسی را به دست یک انگلیسی داد. (کرزن، ۱۳۶۹: ۶۰۷)

هم‌زمان با قیام مشروطه‌خواهی در ایران، صنعت چاپ نیز وارد ایران شد[1] و عرصه تصویر و کتابت به مدد چنین صنعت نوظهوری ازیک‌سو در خدمت سیاست‌مداران و دولتمردان و از سویی دیگر در اختیار مخالفان قرار گرفت. در کشاکش این دوران پرالتهاب، دولت به وسیله اطلاعیه‌های دیواری که به آنها

۱. پوستر، در هیئت پوستر سیاسی، اولین بار هم‌زمان با اشغال ایران توسط قوای متفق به وسیله سربازان روس وارد ایران شد. ردپای نخستین پوسترهای سیاسی ایران را می‌توان در چاپخانه‌های تبریز یعنی جایی که روس‌ها (یا مبارزینی که بر علیه تسلط روسیه و انگلیس و همینطور سلطنت فعالیت می‌کردند) سعی داشتند حضور فرهنگی خود را تبلیغ و تثبیت کنند، پیگیری کرد. (عناصری، ۱۳۸۵: ۷۸)

«اعلان‌نامه» گفته می‌شد، اخبار و ابلاغیه‌های خود را به گوش مردم می‌رسانید، در مقابله با این اقدام دولت، مخالفان بیانیه‌هایی منتشر می‌کردند که از آنها به‌عنوان «شب‌نامه» یاد می‌شود، این شب‌نامه‌ها به اتکای نیروی گسترده مردمی در سطح شهر چسبانده می‌شد. این روش تا دوران انقلاب و تاکنون نیز ادامه یافت. (گودرزی، ۱۳۸۴: ۲۹)

سه. اوج گیری هنر پوسترسازی در انقلاب اسلامی

وقوع انقلاب اسلامی در ایران، هویت فرهنگی و تاریخی جدیدی را برای ایرانیان به ارمغان آورد. به گونه‌ای که تحولات عظیم در سطوح مختلف جامعه پدیدار گشت و تمامی اقشار جامعه، خود را در مسیر پیشبرد اهداف انقلاب اسلامی قرار دادند. در این خصوص مقام معظم رهبری فرمودند: یکی از معجزات انقلاب، پرورش هنرمندان و روایتگران تاریخ انقلاب است. (خامنه‌ای، ۱۳۸۱: ۷)

ازجمله گروه‌هایی که در این امر پیشتاز بودند و آرمان‌گرایی در آنها وجهی غالب یافت، هنرمندان انقلاب بودند. تعداد قابل توجهی از آنان کوشیدند تا مفاهیم دینی و اعتقادی مثل شهادت، ایثارگری، عاشورا، مهدویت و وحدت را در هنر خویش منعکس سازند؛ نتیجه چنین تلفیقی، ترکیب میان آثار و عناصر سنت و مدرنیته بود. آرمان‌های انقلابی مدرن و ارزش‌ها و مفاهیم دینی در آثار این هنرمندان به‌گونه‌ای از همزیستی و تلائم دست یافت. درواقع «گرافیک سیاسی به مفهوم واقعی خود بیشتر نزدیک می‌شود و در پناه آزادی‌های به دست آمده هر روز بر جلوه و ظهورش افزوده می‌شود. مناسبت‌ها، مراسم، انتخابات، سخنرانی‌ها، گرامی‌داشت شهدا، سالگردها و وقایع و اتفاقاتی که تعداد آنان در چند سال نخستین انقلاب بی‌شمار بود.» (قلی‌زاده، ۱۳۸۰: ۷۱) صحنه را برای هنرنمایی هنرمندان انقلابی گرافیک، باز گذاشته تا از زبان گویای تصویر برای رساندن پیام انقلاب بهره بردند، هنرمندان توانستند با خلق آثار زیبا و هنرنمایی خود، پیروزی نهضت را پیش برند و فصل جدیدی در زندگی افراد جامعه رقم زنند. در جامعه انقلابی سال ۱۳۵۷ پوستر، عکس، طرح، شعر یا شعار در احیاء باورها نقش اساسی داشت. در این دوران، هنرمندان با تأسی از حرکت و قیام امام حسین علیه‌السلام و با توجه به آرمان‌های شهادت‌طلبانه در مکتب علوی، به خلق آثاری همت گماردند و درجهت پیروزی انقلاب اسلامی همگام با مردم ایفای نقش نمودند.

درحقیقت هنرمندان، پیروزی بر رژیم ۲۵۰۰ ساله شاهنشاهی را با انواع ایثارگری‌ها و شهادت‌طلبی‌ها در هنر انعکاس دادند و خالق ظرافت‌ها و زیبایی‌های اسلام ناب محمدی صلی‌الله‌علیه‌وآله شدند و با چنین نگاره‌هایی سفیرانی برای رساندن پیام‌های کربلا در صحنه نبرد انقلاب اسلامی در قالب هنر گردیدند.

رهبر معظم انقلاب اسلامی اعتقاد دارند: هنر یک موهبت الهی و یک حقیقت بسیار فاخر است. به‌طور طبیعی آن کسی که این موهبت، از سوی پروردگار به او داده شده است، مثل همه ثروت‌های دیگر، باید بار مسئولیتی را هم برای خودش قائل باشد، یعنی داده‌های خدا همراه با انجام تکلیف‌هاست، این تکلیف‌ها لزوماً همه دینی و شرعی نیست، تکلیف‌هایی است که خیلی از آنها از دل انسان بر می‌خیزد. (خامنه‌ای، ۱۳۸۱: ۷)

چهار. جریان‌های سیاسی پوسترساز در دوران انقلاب اسلامی

با پیروزی انقلاب اسلامی و حذف رژیم پهلوی، جریان‌های موجود، به چهار طیف مذهبی، لیبرالیسم، سوسیالیسم و التقاطی تقسیم می‌شدند و حوزه عمل‌شان از مسائل بنیادین هویتی تا روبنایی‌ترین مسائل تاکتیکی گسترش یافت. پوستر مربوط به جریان‌های مخالف انقلاب اسلامی، ملهم از مبانی فکری‌شان جهت نیل به اهدافشان به‌کار می‌رفت. درواقع، فعالیت‌های سیاسی این گروه‌ها با محوریت پوستر به‌منظور ترویج افکار و آگاهی هواداران‌شان در صدر برنامه این جریان‌ها قرار گرفت، اما به‌دلیل عدم وجود منابع تصویری نیروهای لیبرال، سوسیالیست و التقاطی، در این تحقیق، فقط مجموعه‌ای از پوسترهای نیروهای مذهبی که بعدها تبدیل به جریان اصلی انقلاب اسلامی شدند، آورده شده است. در این راستا مراکزی که به خلق پوسترهای انقلاب اسلامی همت می‌ورزیدند عبارتند از: ۱. حوزه هنری ۲. بنیاد شهید ۳. سپاه پاسداران ۴. جهاد سازندگی ۵. نیروهای مستقل.

پنج. مضامین تاریخی ـ فرهنگی موجود در پوسترهای انقلاب اسلامی

فارغ از ویژگی‌های بصری هر اثر، تمرکز این بخش بر روی مضامین موجود در پوسترهای انقلاب است. موضوعاتی که به‌طور یقین، متعلق به گفتمان رایج دوران انقلاب اسلامی است، متأثر از اخلاص مردمی پاک‌سرشت و مطیع امر ولایت بود که به صراحت، خودش را در آثار آن دوره نشان داده است. درحقیقت توکل بر خدا، فرهنگ شهادت و عظمت حضرت امام که سلسله‌جنبان این همه تحولات و این همه تحرکات بود، منجر به پیروزی شد.

هنرمندان انقلابی تلاش داشتند به زبان تصویر بیان کنند، حسین‌ؑ زمان، خمینی دوران است و اگر در دوره حاضر، امام حسین‌ؑ نیست، فرزندی از نسل ایشان با اعتقادی راسخ، ملت مسلمان را به راه حسین‌ؑ دعوت می‌کند.

همان‌گونه که زبان شعر زیباترین، زبان است و یک سخن، عالمی را ویران می‌سازد، هنرهای ترسیمی چنین حالتی دارند که در اعماق وجود آدمی تأثیرگذارند، چراکه برگرفته از فطرتی است که

خداوند، در وجود انسان نهادینه ساخته تا او را به سمت خوبی‌ها رهنمون سازد.

با توجه به اینکه روح و فطرت انسانی کمال مطلوب بشریت است؛ سمبل زیبایی محسوب می‌گردد، چراکه برگرفته از وجود هستی‌بخش عالم است؛ زیبایی و هنر، که روح او را به آرامش و تعالی می‌رساند، خصوصاً هنری که برگرفته از تعالیم الهی باشد، با زندگی انسان پیوند عمیقی برقرار ساخته و زندگی را شیرین و زیبا جلوه داده، زیرا می‌خواهد به این واسطه به اصل خویش نائل آید، مولوی می‌گوید:

هرکسی کو دور ماند از اصل خویش　　باز جوید روزگار وصل خویش

هنرمند انقلاب سعی می‌کند هنر را از حالت زمینی بیرون آورد و آسمانی سازد. شور و اشتیاق وصف ناشدنی در اجتماع پدید آورد و هنرنمایی خود را به دور از فخرفروشی و طراحی پر پیچ‌وخم هنری، خیلی ساده و فراگیر، در قالب پوستر نشان دهد.

در تقسیم‌بندی آثار، برخی از مضامین، به نوعی زیرمجموعه دیگر آثار خلق شده به حساب می‌آیند و تعدادی دیگر قابل جمع‌بندی با موضوعات دیگر هستند، اما طبقه‌بندی پیش‌رو از هر جهت کامل است و استقلال همه موضوعات را حفظ کرده و به‌طور شفاف، هر اثر براساس شرایط خلقش می‌تواند گویای تفکرات و اهداف خاص مردم زمان خویش باشد که عبارتند از:

۱. محکومیت حکومت پهلوی

از موضوعات رایج در پوسترهای انقلاب اسلامی، عدالت و محکومیت رژیم پهلوی است. مطالبات مردمی از رژیم به وضوح در این پوسترها نمایان شده است. غالب چنین پوسترهایی از طرف تشکل دانشجویان مسلمان پیرو خط امام، منتشر می‌شد. طراح این نگاره‌ها تلاش داشت، مقوله عدالت را با ایجاد شغل و تعامل در آثار بصری، در کل اثر، برای بیننده به نمایش بگذارد.

خداوند در قرآن کریم می‌فرماید:

> ای کسانی که ایمان آورده‌اید، قیام‌کنندگان دائمی به عدل باشید و شهادت‌های شما برای خدا ادا شود، اگرچه به ضرر خویشتن یا پدر و مادر و خویشاوندان، تمام شود. (نساء / ۳۵)

در پوستر مربوط به محکومیت حکومت پهلوی زمینه طرح، رنگ زرد است، با توجه به اینکه فضای ایجاد شده، بعد از ریختن آن همه خون، باید فضایی مناسب، آرام و دل‌نشین باشد، تا مردم از فشار روحی نجات یابند و برای برآورده شدن آرزوهایشان امیدوار شوند. (لوشر، ۱۳۸۸: ۱۵۰) اما این‌گونه نیست.

فرار شاه و حمایت ابرقدرت‌ها از او در پوستر به تصویر آمده است. در قسمت راست و بالای تصویر به زبان فارسی و در قسمت چپ تصویر، با رنگ قرمز به زبان انگلیسی برروی زمینه زرد رنگ پوستر نوشته شده: «شاه باید در ایران محاکمه شود» و دو ترازو شاه را در میان خود قرار داده‌اند که به منزله اجرای عدالت است. ایجاد ترازوی عدالت به‌واسطه کشته‌های زیادی که به‌صورت پشته‌ای طراحی شده و در بالای آن به مشتی خونین تبدیل گشته است، یعنی اینکه اگر مردم کشته نمی‌دادند، انقلاب پیروز نمی‌شد، شاه هم محاکمه نمی‌گردید. درواقع اجرای محاکمه شاه، برگرفته از ریختن خون هزاران انسان بی‌گناه است و خط‌های قرمز، بر روی صورت شاه، نماد خون‌ریزی و جنایتی است که در زمان سلطنتش مرتکب شده بود.

۲. استکبارستیزی

موضوع استکبارستیزی یکی از مهم‌ترین گفتمان‌های انقلاب اسلامی بود، با توجه به آیه نفی سبیل[۱] خداوند، سلطه کافران بر مسلمانان را نمی‌پذیرد. با توجه به اینکه رژیم پهلوی سیاست‌های آمریکا را در ایران اعمال می‌کرد و به‌عنوان ژاندارم منطقه محسوب می‌گردید، سقوط شاه به‌معنای تهدید منافع آمریکا در منطقه تلقی می‌شد. بر این اساس از ابتدای روند انقلاب، آمریکایی‌ها برای حفظ منافعشان با مردم جهت بقای سلطنت شاه دشمنی می‌کردند. این موضوع، خیلی خوب در هنر انقلاب جلوه نمود. این پوستر که با موضوع «امپریالیسم» است. با خطوط پیچان، انسانی را ترسیم کرده که در حال فریاد کشیدن است، گردن او از طرفین، تحت فشار گیره‌ای قرار گرفته است، درواقع دو فک گیره، دو اسلحه است. نکته مهم اینکه روی یکی از اسلحه‌ها پرچم آمریکا و روی دیگری یک علامت سؤال است و با توجه به متن روی پوستر: «دیروز، امروز، (فردا)؟» پوستر، سؤالی تأمل‌برانگیز و پیشگویانه را نیز مطرح نموده است. هنرمند از مخاطب می‌پرسد اگر حضور آمریکا در رابطه با استبداد و تروریسم که از دیروز تاکنون ادامه داشته، آینده با چه قدرتی روبه‌رو خواهیم بود؟ کلمه «فردا» با رنگ قرمز نوشته شده است که علامت و نشان خونین بودن آینده ایران است.

۳. جایگاه امام و رهبری

مقام معظم رهبری فرمودند: «این انقلاب در هیچ جای جهان بی‌نام خمینی شناخته شده نیست». (پایگاه اطلاع‌رسانی جماران موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی)

مردم معتقدند، فقیهانی که سه شرط فقاهت، عدالت، تدبیر و مدیریت نظام اسلامی را داشته باشند،

---

۱. وَلَنْ يَجْعَلَ اللهُ لِلْكافِرينَ عَلَى الْمُؤْمِنينَ سَبيلاً. (نساء / ۱۴۱)

به‌عنوان رهبر باید از آنها اطاعت شود. امام خمینی درباره وظیفه فقیه می‌فرمایند:

> ائمه و فقهای عادل موظف‌اند که از نظام و تشکیلات حکومتی برای اجرای احکام الهی و برقراری نظام عادلانه اسلام و خدمت به مردم، استفاده کنند؛ حرف حکومت برای آنان جز رنج و زحمت نیست، منتها چه بکنند؟ مأمورند انجام وظیفه بکنند. موضوع ولایت فقیه، مأموریت و انجام وظیفه است. (امام خمینی، ۱۳۶۰: ۵۵)

نمایش جایگاه امام و رهبری از دیگر مضامین رایج در پوسترهای انقلاب است. در تصویری که مربوط به ورود امام به ایران است، این موضوع مشاهده می‌شود. در آن روز دولت بختیار اعلام کرد، تمامی فرودگاه‌های کشور بسته است و اگر امام خمینی بخواهد به ایران برگردد، اجازه ورود به او داده نخواهد شد. مردم با شنیدن این خبر به خیابان‌ها ریختند و با شعارهای متعدد، دولت بختیار را تهدید می‌کردند: «وای به حالت بختیار اگر خمینی دیر بیاد» دولت بختیار مجبور به بازکردن فرودگاه‌ها شد و امام خمینی به ایران آمد.

براساس حوادث آن زمان و بیانات حضرت امام، پوستری از سخنرانی معظم‌له بر مزار شهدا با تلفیقی از هواپیمای حامل امام و گل‌هایی که از آن روی قبور شهدا می‌ریزد، احساس عاطفی امام، انتظار شهدا و رابطه عاطفی جاری در چنین فضایی به نمایش گذاشته شد. فضای آبی‌رنگ و شفاف آسمان، در ورود امام به وطن، آرامش و امنیت را به تصویر کشیده است. رنگ آبی، رنگ آرامش و محیط آرام و دور بودن از ناراحتی‌ها و اضطراب هاست. (لوشر، ۱۳۸۸: ۸۰) که در این اثر به‌خوبی استفاده شده است.

با توجه به اینکه وضعیت جامعه، بحرانی و نامعلوم بود، اما ورود امام به همه دل‌ها آرامش و اطمینان داد و از هواپیمایش بر سر شهدا گل بارید، گل‌هایی با رنگ‌های مختلف که هر کدام نماد شهیدی است، یعنی حضور امام منجر به رویش گل (آرامش) شد و مبنای هر چیزی امام و انقلاب گردید، شهدایی که به تأسی از امام امت به امام عاشورا رسیده بودند، برای ورودش لحظه شماری می‌کردند.

٤. حضور مردم در صحنه‌های انقلاب

انقلاب اسلامی، انقلابی کاملاً مردمی بود. ازاین‌رو هنرمندان پوسترساز دوران مبارزه همواره از نقش بزرگ مردم با تجلیل یاد کرده‌اند. در پوستری، هنرمندان حضور مردم در صحنه‌های انقلاب را تصویر کرده‌اند. خون سرخ با فریاد حق‌طلبانه در رنگ لباس زنی که در بالاتر از دیگران قرار دارد، جلوه‌گر است. امام خمینی فرمودند:

> امروز بحمدالله ملت ایران، ملتی است مؤمن و زنده، دارای عقیده و جهاد، برای عقیده

است و مادامی که روح بزرگ در کالبد ماست، از توطئه‌ها و کج‌روی‌ها و سایر چیزهایی که برای ملت ما بوده است و در پیش است، هراسی نیست، آن ملت، باید از مشکلات هراسی نداشته باشند. (امام خمینی، ۱۳۶۲: ۲۷)

پرچم‌های سبز که نماد فتح و پیروزی‌اند و نام مبارک «یازهرا علیها السلام» بر روی آنها جلوه‌گری می‌کند حاکی از راه و اتصال انقلاب به راه پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله و فرزندانش است. زنان باحجاب و سیاه‌پوشی که در پیوستن به مجاهدین راه انقلاب شتاب می‌کنند و در اعتراضات، همگام با مردان حضور دارند؛ در راه مبارزه به فرشتگان سرخ‌پوش بدل می‌شوند که حاکی از تأثیر عمیق شهادت است. رنگ سیاه کنایه از داغ شهداست؛ درون فضای سیاهی که در پوشش‌ها وجود دارد، نوری منعکس است که این سیه‌پوشان را در ادامه راهی که هستند به راه حق، رهنمون می‌سازد. بر روی تکه پارچه سفیدی که به یکی از چادرهای زنان نصب شده، جمله زیبایی از حضرت امام نوشته شده است که: «از دامن زن، مرد به معراج می‌رود». (امام خمینی، ۱۳۸۷: ۷ / ۳۴۱)

این جمله بیانگر آن است که حجاب و عفاف از جمله مطالبات جامعه در دوران انقلاب است که قبل از پیروزی انقلاب مورد هجمه قرار گرفته بود. در دوران انقلاب و جنگ، زنان مشارکت فراوانی داشتند. همین حضور آنها باعث تشویق مردان می‌شد. در این خصوص حضرت امام فرمودند:

ما رهین منت بانوان، بیشتر از جوان‌های مردشان هستیم، بانوان در ایران حظ وافر داشتند، یعنی بانوان که بیرون می‌آمدند، مردم تهییج می‌شدند. (همو، ۱۳۷۹: ۱۳۱)

۵. مقاومت

تاریخ انقلاب اسلامی و هشت سال دفاع مقدس، با واژه مقاومت پیوند خورده است. پوستر «داستان مقاومت شهر دزفول» که در دوران جنگ تحمیلی حدود ۲۵۰ موشک به آن اصابت کرده بود در انظار مردم موج می‌زد. این شهر سمبل مقاومت و ایستادگی در مقابل دشمن بود؛ چراکه در دوران جنگ تحمیلی در تیررس توپخانه دشمن بوده علاوه‌بر اینکه دفعات زیادی مورد تجاوز هوایی قرار گرفت و تعداد زیادی زن و کودک بی‌گناه و غیرنظامی کشته شدند. این شهر از سوی دولت جمهوری اسلامی به‌عنوان شهر نمونه معرفی شد، زیرا حدود ۲۶۰۰ شهید را تقدیم انقلاب کرد. از علت‌هایی که این شهر مورد توجه دشمن قرار گرفت حضور فرزندان آنان در جبهه‌های جنگ بود. افزون بر این، اکثر مردم این شهر، دیار خود را ترک نکرده و به‌عنوان دژی محکم برای رزمندگان محسوب می‌شدند که منجر به ایجاد شور و حضور رزمندگان و ایجاد روحیه می‌گردید.

بی تردید کسانی که گفتند: پروردگار ما خداست؛ سپس (در میدان عمل بر این حقیقت) استقامت ورزیدند، فرشتگان بر آنان نازل می‌شوند و می‌گویند، مترسید و اندوهگین نباشید شما را به بهشتی که وعده می‌دادند، بشارت باد.[1] (فصلت / ۳۰)

در پوستری که متعلق به مقاومت شهر دزفول بود، مظلومیت این شهر به وضوح نشان داده شده است. شهر با رنگ سیاه و کلمات فارسی و انگلیسی با رنگ زرد، مشخص ساخته از سیاهی که نماد ظلم و ستم است، عبور نموده و منجر به رویش شکوفه‌های گل رز یا گل یاس شده است. گلی معطر که نماد حیات و طراوت در جامعه است. همچنین در قسمت بالای سیاهی، دو کبوتر لانه ساخته‌اند و در نهایت آرامش و اطمینان خاطر در روی لانه‌ای که از سبزه و ریاحین ساخته شده، سکونت دارند، بی‌خیال و بدون ترس و وحشت از این همه هجوم بمب‌ها و موشک‌ها؛ «گل‌ها و کبوتران»، این دو نماد، مردمی هستند که در شهر حضور دارند. تضاد در نقش پوستر بین فضای شهر با فضای جنگ تحمیلی و هجوم دشمن که به‌صورت نمادین نشان داده شده است، کاملاً احساس می‌گردد. این تصویر به‌صورت نقاشی دیواری در این شهر به‌کار رفته است.

از موفق‌ترین پوسترهای دوران انقلاب، این پوستر است که می‌توان دلایل زیر را جهت موفقیت‌اش بیان کرد:

۱. القای معنای «هجوم» به وسیله فرم موشک‌های شکسته که از اطراف به سمت نقطه پایین سمت چپ، طراحی شده‌اند؛

۲. استفاده از رنگ قرمز، نارنجی و زرد، معنای انفجار و هجوم را تشدید می‌کند و طبیعتاً در مقابل معنای هجوم و خطوط رسم شده به سمت نقطه پایین سمت چپ که تصویر آشیانه کبوتران می‌باشد، معنای مظلومیت و استقامت به ذهن متبادر می‌شود.

٦. شهدا

شهدا از ارکان حقانیت حرکت انقلاب اسلامی‌اند. در قرآن به موضوع شهادت توجه وافری شده، از جمله اینکه فرموده است:

هرگز گمان مبرید کسانی که در راه خدا کشته شده‌اند مرده‌اند، بلکه زنده‌اند و نزد پروردگارشان روزی داده می‌شوند.[2] (آل‌عمران / ۱۶۹)

---

۱. إِنَّ الَّذِينَ قالُوا رَبُّنَا اللهُ ثُمَّ اسْتَقامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلائِكَةُ أَلَّا تَخافُوا وَلا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ.
۲. وَلا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللهِ أَمْواتًا بَلْ أَحْياءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ.

مقام معظم رهبری فرمودند: «هر شهید، پرچمی برای استقلال و شرف این ملت است». (مجله طنین ولایت، انتشارات بسیج)

در پوستر مربوط به مقام شهادت، به‌منظور کنایه از شهدا، انسانی با رنگ سیاه درحالی‌که بر روی زمین افتاده به تصویر آمده است، پردازش پیکر شهید به‌صورت سیلوئت در بخش پایینی پوستر کشیده شده است. با خطوطی هم‌رنگ شهید، گل‌هایی ترسیم شده که از زمین و درواقع همان پیکر، افراشته شده‌اند، این گل‌ها هم‌زمان به دست‌های گره کرده تبدیل شده‌اند. رنگ قرمز تصویر تداعی‌کننده شهادت و الهام‌دهنده «پیام تداوم مقاومت تا شهادت» است. در بالای پوستر به زبان فارسی نوشته شده «از خون جوانان وطن لاله دمیده» که درواقع برگرفته از حرکتی است که در روی پوستر با دست‌ها نشان داده شده است. البته رنگ سیاه، نماد شهادت نیست، «بلکه نماد ظلم و سیاهی و بیانگر فکر پوچی و نابودی است.» (لوشر، ۱۳۸۸: ۹۷) که فضای اطراف شهید را سیاه کرده است. کادر عمودی اثر، رنگ‌های قرمز و مشکی، فرم مشت‌های «گل لاله» عمودی که از بستر مشکی افقی جوانه زده‌اند، صلابت دوچندان به تصویر بخشیده است، حتی رنگ قرمز منجر شده دو گیره مشکی از تأکیدی بیشتر برخوردار گردند.

لاله، گل ملی ایران است. در ادبیات زبان فارسی، لاله در اغلب موارد مظهر رنج و گداز عشق است، گاه به‌خاطر سیاهی مدوری که چون داغی، در وسط آن است، به دل سوخته عاشق تعبیر شده است، برخی زخم خون‌آلود را بدان تشبیه کرده‌اند، در موارد معدودی به نشانه قدح و می به‌کار رفته است. به جهت سرخی و لطافتی که دارد، گاهی صورت معشوق به آن تشبیه شده است، در تعبیرات شاعرانه، لاله از خون می‌دمد و مهم اینکه لاله بر قبرها فراوان می‌روید.[1] علاوه‌بر آن، لاله سمبل شهادت است و استعاره از شخص ایثارگری دارد که در راه آرمان دینی به شهادت رسیده است. این معانی فقط در فرهنگ ایرانی به‌کار رفته است.

در فرهنگ اسلامی، «زیبایی» قرین «جهاد و شهادت» است، تا جایی که امام حسین علیه‌السلام می‌فرماید: «شهادت همچون گردنبند زیبایی بر گردن زنی می‌باشد.» (اللهوف) ازاین‌رو در هنر انقلاب، شهادت زیباترین مضمون هنری به شمار می‌رود و هنرمندان کوشیدند تا نمود واقعی سخنان امامان را در جلوه‌های مختلف به تصویر کشند. آنها به زبان دل و به قلم تصویر و در قالب پوستر بیان داشتند:

---

۱. شهریار چنین سروده است:

چو لاله در چمن آمد به پرچمی خونین　　شهید عشق چرا خود کفن نسازد چاک

(شهریار، ۱۳۹۱: ۳۱)

> هنر انقلاب، مقدمه‌ساز هنر موعود است. هنر انقلاب، هنر دین‌داری توده‌ها است، هنر انقلاب، هنر دوران انتظار است، هنر انقلاب، هنر مرگ‌آگاهی و دل‌آگاهی است، هنر انقلاب، آیینه‌ای است که سیمای زمانه خود را به‌خوبی منعکس می‌کند. (حسینی‌زاده، ۱۳۷۸: ۱۹۱)

همه این زیبایی‌ها و هنرنمایی‌ها در کربلا وجود داشت و از آن سرمشق گرفته شد.

۷. استقلال

استقلال، از جمله مطالباتی است که مردم با تمام وجود خواستارش بودند. موضوعی در ارتباط با کاشت محصول گندم، که با توجه به فضای انقلابی آن سال‌ها و ارزش استراتژیک این محصول، به مثابه جهاد در عرصه کشاورزی بوده و استقلال هرچه بیشتر کشور را نوید می‌داد. چنین تصویری در پوستر «استقلال» نمایان است.

این پوستر، زن و مردی را در حال شخم زمین به‌وسیله گاوآهن به تصویر کشیده و آن را همچون یک تابلوی نقاشی به مخاطب عرضه می‌کند؛ اما داس‌های برافراشته زن و مرد کشاورز که هریک پرچمی قرمز با عبارات «لا اله الا الله» و «الله اکبر» به آنها آویزان و در حال اهتزاز است، موجب بیانی نمادین می‌باشند.

ابزاری مانند داس، چکش، ستاره و ... ابزار وارداتی در فرهنگ ایرانی هستند، هرچند که ایرانیان از دیرباز با ابزار کار و کشاورزی آشنایی کامل داشته‌اند، اما در جریان انقلاب اسلامی که معمولاً اندیشه‌های انقلابی و کشورهایی که انقلاب کرده بودند، مطرح بود و بعضی از وقایع و مسائل آنها نیز بیان می‌شد، طبیعی است که از برخی ابزارهای تبلیغاتی آنها برای سرکوبی رژیم استفاده شود، خصوصاً از طرف کسانی که گرایشاتی به انقلاب‌های سوسیالیستی داشتند که مقصود از به‌کارگیری آنها، قدرت نمادین این ابزار تولیدی بود، به خصوص اینکه در دوران قبل از انقلاب، اقتصاد ایران یک اقتصاد مصرفی و وارداتی محسوب می‌گردید و نوعاً استفاده از این ابزارها یعنی رسیدن به خودکفایی کامل و جلوگیری از ورود کالای مصرفی به داخل کشور بود.

پوستر در دو قسمت اصلی کادر، طراحی شده است. تصویر نیز به دو قسمت کاملاً مساوی زمین و آسمان تقسیم شده است، شاید منظور هنرمند آن است که تا تلاش بر روی زمین صورت نگیرد، برکتی از آسمان نخواهد آمد و باید برای روزی خود همت نمود. البته گرمی و حرارت رنگ‌های پایین پوستر، گویای این مطلب است.

۸. آزادی

مضمون آزادی در پوسترهای انقلاب کاملاً رایج است. درواقع یکی از ارکان شعارهای دوران انقلاب، آزادی‌خواهی بود. «استقلال، آزادی، جمهوری اسلامی»، در این رابطه قرآن می‌فرماید:

> خدا سرپرست و یار کسانی است، که ایمان آوردند، آنان را که از تاریکی‌های (جهل، شرک، فسق و فجور) به‌سوی نور هدایت می‌کند.[۱] (بقره / ۲۵۷)

پوسترِ مربوط به آزادی به حوادث سال ۱۳۵۷ توجه شایانی دارد. از جمله در روز ۵ آبان ۱۳۵۷ که مردم با نادیده گرفتن تهدیدات نیروهای نظامی وقت، به طرف پاسگاه حرکت کرده و با شعارهای انقلابی قیام خونینی برپا ساختند و پنج شهید و ده‌ها جانباز به انقلاب هدیه کردند.

پوستر، حاکی از «تیرباران پنج مبارز» است که نمایش لحظه اصابت گلوله، درد موجود را جاودانه کرده است. قامت‌های ایستاده‌ای که با وجود درد، هنوز بر زمین نیفتاده‌اند، مقاومت جاودان و پایدار را جلوه‌گر می‌سازد. در مقابلِ قامت‌های ایستاده شهدا، تفنگ‌هایی وجود دارند که به‌صورت نامنظم در تمام تصویر پراکنده شده‌اند، این پراکندگی در کنار ایستادگی قامت شهیدان و نیز تعداد نابرابر اسلحه‌ها با شهیدان، حکایت‌گر بی‌عدالتی اعدام‌ها و اعمال وحشیانه رژیم استبدادی است. طراح از رنگ قرمز که رنگ شهادت است، برای شهدا و از رنگ سیاه که در اینجا نمایانگر ظلم و بی‌خبری است، برای نمایش تفنگ‌ها استفاده نموده است. فیت شدن فیگورها با کادر تصویر، دلالت بر خفقان موجود بر صحنه دارد.

این پوستر با عنوان «پاینده ایران» در آن دوران بر آحاد مردم تأثیر شگرفی داشت. دهان‌های باز، علامت اعتراض به خفقان موجود و اسلحه‌های متواری به هر طرف، نشان از حاکمیت زور و برخورد شدید با مخالفان است، بدن‌های خمیده، علامت شکنجه‌های طاقت‌فرسایی است که زندانیان سیاسی متحمل می‌شدند.

۹. پیروزی انقلاب

پوستر پیروزی انقلاب اسلامی همچون خود انقلاب که گسست تاریکی‌ها و خرق سیاهی‌هاست، این‌گونه به تصویر آمده است. در این تصویر یک رشته سیمِ خاردار درشت که حدوداً بر روی خط بالایی کادر پوستر قرار گرفته و از وسط، گسسته شده، به همراه یک عکس نسبتاً کوچک از امام که کمی پایین‌تر از محل بریدگی سیم خاردار، بر روی خط پایین کادر و در وسط عرض پوستر، جای گرفته است، عناصر تصویری اصلی این پوستر را تشکیل می‌دهند.

---

۱. اَللّٰهُ وَلِیُّ الَّذینَ ءامَنُوا یُخرِجُهُم مِنَ الظُّلُماتِ اِلَی النُّورِ.

رنگ بنفش متمایل به مشکی استفاده شده در تصویر، نمادی از ترس، وحشت و خفقان است. در مواقع این‌چنینی اشخاص خود را ناگزیر به ادغام یا همانندسازی با دیگران می‌بینند. (لوشر، ۱۳۸۸: ۱۱۵)

رنگ سرخ که در ایفای نقش تاریخی خود، همچون سیلی نشئت گرفته از یک روز تاریخی ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ است با یک حرکت توفنده، سیم‌های خاردار که نمایندگان اسارت و بندگی‌اند را درهم می‌شکنند و با ایجاد مثلثی سرخ رنگ و با تأکید بر حرکت، به تصویری از رهبر این جنبش عظیم منتهی می‌گردد. تضاد تصویر کوچک و روشن امام در میان فضای تاریک و گسترده پس‌زمینه و نگاه رو به پایین ایشان، گویا از ادامه این حرکت در دل شب، خبر می‌دهد.

در این تصویر حالتی از اقتدار امام خمینی دیده می‌شود. «قدرت اجتماعی ناشی از مقام و موقعیت اجتماعی افراد است و براساس اعتبار و رابطه‌ای است که سلطه و تابعیت را مشروعیت می‌بخشد. قدرت اجتماعی بر اطاعت از رهبری اجتماعی متکی می‌باشد». (محمدی، ۱۳۸۰: ۳۶)

با این اعتبار دینی و اجتماعی، حضرت امام توانست حصار پولادینی که با سیم خاردار دور جامعه ایران را گرفته و جامعه ایران را در فضای تاریک و ظلمانی قرار داده را پاره کند و وارد آن فضای تیره و مرگ‌بار شود. قدرت و سلطنتِ افسانه‌ای شاه را به لرزه در آورد و فضای استبدادی را به فضای انقلابی تبدیل سازد و به مردم و جوانان جرئت دهد که از مرگ و سیاهی نهراسند.

در این رابطه قرآن می‌فرماید:

> ای کسانی که ایمان آوردید، اگر خدا را یاری کنید، شما را یاری می‌کند و گام‌هایتان را استوار می‌سازد.[1] (محمد / ۷)

۱۰. وحدت

بی‌شک یکی از مؤلفه‌های مهم انقلاب اسلامی در مواجهه با تحرکات تفرقه‌افکنانه دشمنان نظام جمهوری اسلامی، وحدت است. در قرآن کریم نیز توجه خاصی به این موضوع شده است: «به ریسمان الهی چنگ زنید و متفرق نشوید.»[2] (آل‌عمران / ۱۶۹) پوستر نماد وحدت در جامعه، انسانی را به رنگ سفید نشان می‌دهد که در میان دست‌ها و بدن او روایت تصویری از جریان انقلاب نقش بسته است. پرنده‌ای سفید و خونین، در بالای پوستر در حال پرواز است. در پایین پوستر، جمله‌ای از حضرت امام خطاب به ملت ایران، مبنی براینکه، «مردم ایران برای پیروزی انقلابشان همه‌چیز خود را فدا کردند، تا

---

۱. یآ اَیُّهَا الَّذینَ ءامَنُوٓا اِنْ تَنْصُرُوا اللهَ یَنْصُرْکُمْ وَیُثَبِّتْ اَقْدامَکُمْ.
۲. وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللهِ جَمیعًا وَلاٰ تَفَرَّقُوا.

این انقلاب به پیروزی برسد و این ایثار و فداکاری صرفاً برای رضای خدا بود نه برای امیال شخص و یا گروه خاصی».

در فرهنگ اسلام آن چیزی که زندگی و مرگ را هدفمند می‌کند، رضایت خداوند است که انسان را متعالی می‌سازد. «هرگز به نیکی نمی‌رسید، تا زمانی که از آنچه دوست می‌دارید، انفاق کنید». (آل‌عمران / ۹۲)

پوستر، تصویر انسانی را با رنگ سفید نشان داده؛ بدون‌شک بهترین رنگ در اسلام، رنگ سفید است که مورد توجه اهل بیت بوده است. معمولاً برای نشان دادن پاکی و درستی در فرهنگ شیعی از این رنگ استفاده می‌گردد؛ افزون بر این، رنگ سبز نیز رنگ دل‌نشین و شادی است و از جمله رنگ‌هایی است که در اسلام به آن سفارش شده و به‌معنای رنگ نبوی است. این دو رنگ در کنار هم ترکیب دل‌نشینی به وجود آورده‌اند. در پایین تصویر، رنگ سفید بکار رفته که نماد مردمی بودن و مناجاتی است که مردم با خداوند دارند.

همت و اتحاد، صبر، گذشت از جان و وجود تصویر امام که در بالای سر مردم در پوستر قرار گرفته است، نماد اتحاد و هم‌بستگی شده است و امام به‌عنوان قلب تپنده و سلسله‌جنبان این حرکت، مردم را به راه امام حسین علیه‌السلام که با پرچم سبز جلوتر از امام به تصویر آمده، دعوت می‌کند. در سمت چپ تصویر، کربلا ترسیم گشته که بالای آن پرچم قرمز شعار «لااله‌الاالله» نمایان است و نشان‌دهنده راه پر افتخار حسینی است؛ یعنی فقط هادی، حسین علیه‌السلام است و در زمان حال، این خمینی است که تو را به این راه فرا می‌خواند. الفبای این حضور، گذشت از جان و دادن خون است. در تصویر، طراح، خون را در دستانی که متحمل به راه الهی و از راه الهی می‌باشند ترسیم نموده است. این خون به لاله تبدیل شده و این لاله با خون به بارنشسته و رشد کرده است.

علاوه‌بر این، آرم جمهوری اسلامی بر روی گل لاله درج شده است، یعنی همه این خون‌ها، اتحادها، زندان‌ها و شکنجه‌ها، در نهایت مبدل به پیروزی انقلاب شد. حضرت امام فرمودند:

> تکلیف همه ملت این است که همان‌طوری که این نهضت را با وحدت کلمه و وحدت مقصد که همه مقصدشان اسلام بود، همه باهم، فریاد اسلام می‌زدند، حالا هم همان را حفظ بکنند. (امام خمینی، ۱۳۷۹: ۱۱۱)

> در تصویر از رنگ سبز استفاده شده که نماد پیروزی و ولایت‌مداری است. تلفیق رنگ‌های شورآفرین با کبوتر خونین بال، نماد ایثارگری ملت است. در این پوستر سنبولیسم، از عناصر تشکیل‌دهنده انقلاب اسلامی در پس زمینه استفاده شده است تا دستاورد آن را که شهادت بوده عرضه کند. همچنین کبوتر، نماد پاکی و آزادی، زیبایی و رهایی و ... است.

۱۱. تجلیل از مشاهیر و بزرگان انقلاب

تجلیل از مشاهیر و بزرگان انقلاب، بیشتر از همه بر روی شهدای شاخص و گذشتگانی که در راه استقلال و آزادی ایران تلاش کرده بودند، استوار بود. چنین پوستری فتومونتاژی است، از تصویر مردمی که برای سوگواری شهید بهشتی تجمع کرده‌اند. اختلاف اندازه در نمایش شخصیت‌ها به مقام والای مذهبی شهید بهشتی اشاره دارد. بکارگیری رنگ قرمز برای جمعیت مردم، تداعی در بیان روحیه انقلابی و عدالت خواهی آنان دارد.

قرار گرفتن عکس شهید بهشتی به‌گونه‌ای که اشراف بر کل جمعیت حاضر در صحنه دارد، اشاره به جاری شدن خون شهید در رگ‌های مردم و هم‌مسیر و همفکر بودن آنان با شهید بهشتی دارد. تصویر آیت‌الله بهشتی در مرکز، بیشترین تعادل و تمرکز را دارد. امام درباره شهید بهشتی فرمودند: «بهشتی برای ملت ما یک ملت بود» (صحیفه امام خمینی، ۱۳، ج ۱۵: ۱۸ / سال ۱۳۸۷) و این تصویر به زیبایی کاشف از کلام امام در رابطه با شهید بهشتی است.

۱۲. تجلیل از کارگران و مستضعفان

پوستر، مربوط به تجلیل از کارگران و مستضعفان، مرد و زن انقلابی را ترسیم کرده است که با مشت‌های گره کرده و با فریاد، شعار می‌دهند «پیروزی از آن ماست.» زن و مرد به‌عنوان نماینده ملت ایران می‌باشند. این مطلب با رنگ قرمز و به زبان فارسی زیر گل رز آورده شده است. فضای اطراف پوستر، فضایی تاریک و سیاه است که حاکی از ظلمانی بودن آن دوران است. در چنین فضای خفقانی در کنار یکدیگر بودن و اتحاد، عامل رویش و پیروزی انقلاب بود. این پیروزی را با رنگ سیاه و سفیدِ مخلوط، به صورت گلی نمایش داده است، معمولاً گل رز را با رنگ‌های صورتی، زرد، سفید و یا قرمز ترسیم می‌کنند، ولی در این پوستر فضا چنان ظلمانی است که گل نیز از آن متأثر شده است. می‌توان گفت گاهی بی‌تکلفی در اجرای پوسترها آن‌چنان پیش می‌رفت که هنرمندان با طراحی به شیوه مصطلح، فیگورها و عناصر بصری و حتی نوشته روی پوسترها را نیز مانند نوشتن یک متن با خودکار عادی و بدون توجه کافی به جنبه زیبایی‌شناسی اثر اجرا می‌کردند، این پرداخت در ارائه یک پوسترِ پیام‌رسان انقلابی، گاهی منجر به بیان بسیار خاص و تأثیرگذاری در عرصه گرافیک می‌شد. بیان اکسپرسیونیستی پوستر با بهره‌گیری از هاشور، تمام جرئت، مقاومت و قدرت مردم را حکایت می‌کند.

۱۳. مظلومیت انقلاب

با وجود مظلومیت گسترده انقلاب، بخش‌هایی از مردم از مظلومیت بیشتری برخوردارند. ازاین‌رو درجه

نگاه هنرمندانه به آن توسط هنرمندان انقلابی نیز پررنگ‌تر شده است. عنوان «حج سرخ» در ارتباط با به خون کشیده شدن زائران خانه خدا طراحی شده است. اتفاقی که توسط کشور عربستان رخ داد و تا مدت‌ها موجب اندوه مردم مسلمان ایران گردید. طراح با گردآوری مجموعه‌ای از عناصر رئالیسمی در کنار یکدیگر و مونتاژ کردن آنها، به هدف پوستر که تأثیر بر عواطف مخاطب است، دست یافته است.

در این پوستر، هنرمند با نمایش صفحه‌ای از تقویم در پس‌زمینه پوستر، سعی دارد تا زمان وقوع حادثه را به مخاطب یادآوری کند. قرارگرفتن خانه کعبه در بالاترین پلان تصویر، اشاره به جایگاه والای آن دارد و رنگ سرخ که رنگ شهادت است، در پرده‌های آویزان شده برای تقویت انتقال موضوع به مخاطب است. بسیاری از موضوعات دیگر، از قبیل اشاره به شهدا نیز در ذیل مظلومیت انقلاب قرار می‌گیرند.

۱۴. دفاع مقدس

از جمله مکان‌هایی که در طول تاریخ مورد توجه مسلمانان بوده، مساجد بودند که معمار مسلمان، هر زیبایی خاصی که می‌دید، آن را درخور مسجد می‌یافت، ازاین‌رو مساجد، از عالی‌ترین مکان‌های زیبا و هنری در اسلام به حساب می‌آمدند. علاوه‌بر آن، مسجد در تاریخ فرهنگی ایران، از مراکز تجلی هنرهای مورد تأیید اسلام بوده است، معماری مساجد و حالت محرابی که در پوستر نیز شاهدش هستیم، جزو موضوعاتی است که بارها توسط ایرانیان ارتقا پیدا کرده و با آداب معنوی حاکم بر مساجد، هماهنگ شده است. افزون بر اینکه مسجد کانون اصلی مبارزین انقلاب اسلامی محسوب می‌گردید.

در مساجد، ترکیب‌بندی رنگ‌ها، مذهبی است. کاشی‌کاری مساجد، گویای سیر و سلوک به‌سوی خداوند است، خصوصاً فرم طاق محراب مسجد که نمادی از کثرت به وحدت است. شخص مناجات‌کننده در وسط و پایین کادر در فضایی مه‌آلود و رمزگونه بدون پای جسم، قدم در این راه گذاشته است.

با توجه به اینکه اسلام در مکانی رشد یافت که به غیر از تکیه بر شعر و شاعری به هیچ هنری دیگر تعلق خاطر نبود و با توجه به برخورد پیامبرﷺ در شکستن بت‌های کعبه و عدم تعرض ایشان به تصاویر حضرت مریمؑ و حضرت عیسیؑ؛ بیانگر آن است که اسلام خطری را از سوی تصویرگری مقدس، احساس نمی‌کرد. (جان‌احمدی، ۱۳۸۶: ۱۸۵) پس با توجه به این مطلب، هنری که در خدمت هدایت بشری باشد و بتواند رهنمودی برای رسیدن انسان به خدا و بهشت باشد، در اسلام مورد تأیید است. از جمله مکان‌هایی که در پیروزی انقلاب و جنگ نقش مؤثر و کلیدی داشتند، مساجد بودند. حضرت امام فرمودند: «مساجد، سنگرند، سنگرها را پر کنید.» (صحیفه امام، ۱۳۸۷، ج ۱۲، ص ۳۹۳) ترسیم این کلام در هنرپردازی انقلاب، موج می‌زند. مساجد، علاوه‌بر محل عبادت و سخنرانی و تعلیم قرآن، محل تجمع

بسیجیان و اعزام نیروهای بسیجی به جبهه‌های حق علیه باطل بودند. و کارهای دیگری مانند پاسداری و حفاظت و کمک‌رسانی به مردم برای رساندن کالاهای ضروری، مثل برنج و روغن که در آن ایام، کمیاب بودند، انجام می‌شد و کارهای عام‌المنفعه زیاد دیگری صورت می‌گرفت.

۱۵. انتظار موعود

در اعتقاد شیعه، انقلاب حضرت مهدی‌ﷺ همچون دیگر انقلاب‌ها بدون زمینه‌سازی، شکل نمی‌گیرد، به این جهت باید بپذیریم در آستانه ظهور آن حضرت، انقلاب‌ها و نهضت‌هایی رخ خواهد داد تا زمینه برای قیامش فراهم شود. بنابراین، شکی باقی نمی‌ماند که انقلاب اسلامی، آن‌چنان‌که در ایران به وقوع پیوست، به تداوم و استمرار نیاز دارد تا بتواند مقدمه‌ساز انقلاب جهانی آن حضرت قرار گیرد، ازاین‌رو با توجه به اینکه یکی از کارکردهای مهم انتظار در عصر غیبت، پایه‌گذاری انقلاب اسلامی بود، به نظر می‌رسد تداوم حرکت‌ها تنها با مکتب انتظار و باور به آن حضرت میسر می‌گردد.

موعود، از دیگر موضوعات رایج در پوسترهای انقلاب اسلامی است. آگاهی و باور به ظهور امام موعود بود که جوانان با درک صحیح آن، لبخند به مرگ زدند و با رشادت تمام عیله ظلم به پا خواستند. پوستر انتظار موعود در فضای غیرطبیعی، انتظار ظهور را در کنار شهادت نوید می‌دهد، چشم باز شهید در تصویر، ظهور امام زمان‌ﷺ و جاودان بودن راه و طلیعت عدالت را انتظار می‌کشد. (افشار، ۱۳۸۹: ۱۸۹) عمل و دستاورد شهید، تنزیه، پاکی، معصومیت و عفت را نشان می‌دهد، لکه سفیدی که روی دست شهید است نشان از عفت و پاکی اوست.

بدن نیمه‌جان شهید حاکی از احتضار و انتظار او دارد. هدف شهید جاودانه است و جای پای رفتگان را هموار می‌سازد، به‌طوری‌که شاعر می‌گوید: مرگ را بر من داغ عزیزان آسان کرده است. (صائب تبریزی، غزل ش ۱۳۸) که اشاره به آیاتی از قرآن کریم دارد:

> همان کسانی که چون مصیبتی به آنان برسد، می‌گویند ما از آن خدا هستیم و به‌سوی او باز می‌گردیم.[۱] (بقره / ۱۵۶)

لکه نور سفید بالای تصویر اشاره به محل ظهور امام مهدی‌ﷺ از آسمان علیین دارد. رنگ قرمز به‌کار رفته در پوستر، نهایت برافروختگی و انرژی درونی را ظاهر می‌سازد. نمادی که به زندگی، هیجان، قدرت و شور انقلابی می‌بخشد و این احساس را به‌وجود می‌آورد که انسان خود را از چنگال هر چیزی که او را آزار می‌دهد، رها سازد. (لوشر، ۱۳۸۸: ۱۵۰) قرمز، رنگی است جذاب که نشاط جوانی و سرزندگی و

---

۱. اَلَّذِینَ اِذآ اَصابَتْهُمْ مُصیبَةٌ قالُوا اِنّا لِلّهِ وَاِنّآ اِلَیْهِ راجِعُونَ.

سرحالی را نمایان می‌سازد و در عین حال نشانه‌ای از عشق آتشین و تمایلی مفرط به زندگی است؛ نمادی از جنگجویی، مقاومت و شور انقلابی است؛ پایداری و حقیقت جویی را نشان می‌دهد؛ شهادت طلبی و مرگ سرخ را جلوه‌گر می‌سازد.

نتیجه

پژوهش حاضر به شناخت ابعاد معنایی و محتوایی پوسترهای مهم انقلاب اسلامی تا پایان جنگ تحمیلی همت گمارد و انواع پوسترهای دوران انقلاب اسلامی را طبقه‌بندی موضوعی نمود.

بازخوانی پوسترهای انقلاب، حاوی اطلاعاتی از فضای فرهنگی ـ هنری و تاریخی مردم ایران است که از طریق بررسی این پوسترها، اطلاعات کافی درباره چگونگی فکر و اندیشه انقلابی مردم، خواست‌ها و نیازهای روحی و روانی‌شان و همچنین آرمان‌های انقلاب و اطاعت‌پذیری ملت از رهبری استخراج گردید.

در آستانه انقلاب اسلامی و همچنین در بحبوحه هشت سال دفاع مقدس، یکی از رسانه‌های مردمی و اجتماعی که نقش زیادی در اطلاع‌رسانی و تهییج جامعه داشت، پوستر بود. پوسترهای اولیه انقلاب، به‌طور مستقل توسط هنرمندان انقلابی و پس از پیروزی انقلاب به سفارش سازمان‌ها و نهادهای انقلابی تهیه می‌شدند.

در پوسترهای انقلاب اسلامی که عمدتاً به شکل عجله‌ای طرح گردیدند، ارائه و انتقال سریع مفاهیم به جامعه و تحلیل رویدادها از دیدگاه اسلام به زبان هنر شکل گرفته است. در این پوسترها که تلفیقی از هنر اسلامی و هنر کلاسیک به حساب می‌آمد، هنرمند به دنبال این بود که بیشتر بتواند زیبایی معنوی و برداشت دینی و الهی را به چشم مخاطب برساند. هنرمندان دوران انقلاب درصدد به‌کارگیری سبکی در پوستر بودند که جنبه‌های مادی و ابعاد معنوی دین اسلام و زیبایی از نظر اسلام را مطرح سازند.

انقلاب اسلامی ایران در زمینه هنر پوستر، از لحاظ محتوایی شکل جدیدی ابداع نمود که همراه تحولی که در جامعه ایران رخ داده بود، سبب تغییر نگرش‌ها و رویکردها به زندگی شد. مسائل معنوی و ارزش‌های انسانی و دینی که قبل از آن تاحدود زیادی از جامعه رخت بربسته بود، مجدداً بر زندگی‌ها حاکم گشت. درواقع خلق پوسترها، تجلی‌گاه پیام‌های دینی و معنوی در زمینه‌های مختلف بود.

این آثار به‌عنوان عالی‌ترین اثر، موجود هستند و مبین این مسئله‌اند که انقلاب اسلامی، انقلابی مادی، برای کسب منافع و رسیدن به مطامع دنیایی نبود، بلکه رویکردی دینی و برای کسب رضای الهی و مبارزه با ظلم بود. ایجاد حکومت جمهوری اسلامی زیر نظر ولایت فقیه، براساس آموزهای اسلام، نشان از چنین رویکردی دارد.

هنرمندان انقلابی در آثارشان پیام‌رسانی می‌کردند؛ تمدن اسلامی و ایرانی همواره به نمودهای مختلف زیباشناسی و هنری اهمیت خاصی داده است و جهان‌بینی اسلامی و انقلاب اسلامی نیز تأثیر عمیقی در نظام ارزشی، عقیدتی و جهان‌شناختی مردم ایران داشته است که همه اینها در پوستر سیاسی انقلاب اسلامی ایران نمود هنری یافته‌اند.

پوستر سیاسی انقلاب اسلامی، با نگرش‌های ویژه و با درک خاص فلسفی و فرهنگی خود توانست در تاریخ جهانی پوستر ماندگار شود و ارزش‌های دینی ـ معنوی را در ادبیات پوستر سیاسی وارد کند.

منابع و مآخذ

۱. *قرآن کریم*.

۲. افشار مهاجر، کامران، ۱۳۸۹، ***گرافیک چاپی در رسانه‌ها***، تهران، سمت.

۳. امام خمینی، روح‌الله، ۱۳۶۰، ***ولایت فقیه، حکومت اسلامی***، تهران، امیرکبیر.

٤. ـــــــــــ ، ۱۳٦۲، ***صحیفه نور (مجموع مجلدها) مجموعه رهنمودهای امام خمینی***، تهران، مرکز مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، چاپخانه وزارت ارشاد.

۵. ـــــــــــ ، ۱۳۷۹، ***جایگاه مردم در نظام اسلامی از دیدگاه امام خمینی***، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام، دفتر سی و شش.

٦. بهمن‌پور، محمدسعید، ۱۳۷۹، ***فراز و نشیب عقلانیت***، تهران، نوادر.

۷. پاکباز، رویین، ۱۳۸۱، ***دایرةالمعارف هنر***، تهران، انتشارات فرهنگ معاصر.

۸. جان احمدی، فاطمه، ۱۳۸٦، ***تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی***، قم، دفتر نشر معارف.

۹. حسینی‌زاده، عبدالمجید، ۱۳۷۸، «چند کلمه درباره نقاشی معاصر ایران»، ***هنرهای تجسمی***، ش ۷.

۱۰. خامنه‌ای، سیدعلی و دیگران، ۱۳۸۱، ***هنر و ماوراءالطبیعه***، با تدوین سیدعباس نبوی، تهران، پژوهشکده فرهنگ و معارف.

۱۱. سید جعفر بن طاووس، علی بن موسی، اللهوف علی قدر الطفوف، ترجمه احمد فخری زنجانی، تهران، نشر جهان.

۱۲. شهریار، محمدحسین، ۱۳۹۲، ***دیوان شهریار***، تهران، نگاه.

۱۳. صائب تبریزی، محمدعلی، ***دیوان غزلیات***، تدوین علی مصطفوی.

١٤. عناصری، علی‌مراد، ۱۳۸۵، «تأملاتی درباره پوستر سیاسی در ایران»، ***خیال شرقی***، شماره ۳.

۱۵. قلی‌زاده، احمد، ۱۳۸۰، ***گرافیک سیاسی***، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.

۱۶. کرزن، لرد جرج، ۱۳۶۹، ***ایران و قضیه ایران***، وحید مازندرانی، تهران، فرهنگ.

۱۷. گودرزی (دیباج)، مرتضی، ۱۳۸٤، ***تاریخ نقاشی ایران از آغاز تا عصر حاضر***، تهران، سمت.

۱۸. ــــــــــــ، ۱۳۹۰، ***گرافیک انقلاب یا هنر متعهد اجتماعی دینی در ایران***، تهران، متن.

۱۹. لوشر، ماکس، ۱۳۸۸، ***روانشناسی رنگ‌ها***، ترجمه ویدا ابی‌زاده، تهران، درسا.

۲۰. محمدی، منوچهر، ۱۳۸۰، ***انقلاب اسلامی زمینه‌ها و پیامدها***، قم، دفتر نشر معارف.

۲۱. موسوی لاری، مجتبی، ۱۳۸۰، ***اسلام و سیمای تمدن غرب***، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه.